

تبیین و بازشناسی مفهوم سرور و شادی در حکمت شهرسازی اسلامی (نمونه موردی: شهرستان بناب)

سمیه آهنی (نویسنده مسئول)، استادیار دانشکده شهرسازی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران
 گلاره شاه حسینی، دکتری شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس

چکیده

انسان بر پایه تمایلات فطری، نیازمند به سرور و شادی در زندگی دنیوی است. این موضوع علاوه بر همه ادیان و مکاتب در دین مبین اسلام نیز مورد توجه ویژه ای قرار گرفته؛ تا حدی که تاکید بر الگوهای طراحی شهری در جهت سرزندگی بیشتر به منظور ارتقاء شاخص های شادی آفرین و به تبع آن سلامت فردی، جسمی، روانی و اجتماعی، امری ضروری تلقی می گردد. از سوی دیگر، اضطراب های فکری و تنش های روانی، به عنوان یکی از مشکلات اساسی عصر تکنولوژی منجر به کاهش احساس سرور و شادی در انسان می گردد. با توجه به این مهم، این پژوهش در پی پاسخ به این سوال است که سرور و شادمانی در حکمت شهرسازی اسلامی به چه معنایی بوده و شاخص های تعیین کننده آن از منظر حکمت اسلامی در محیط شهری چه مواردی بوده و شهرسازی اسلامی چگونه می تواند در اتحاد کالبد و معنا، خالق فضایی شود که احساس شور و شغف را در آنها ایجاد نماید. هدف پژوهش حاضر، ارتقاء سطح سلامت روانی جامعه شهری و شاد زیستن، به عنوان مهم ترین نیاز اساسی روان بشر می باشد.

نوع تحقیق حاضر کاربردی و رویکرد حاکم بر فضای تحقیق، توصیفی-تحلیلی، همبستگی و استنباطی می باشد. روش گردآوری داده ها، به دو صورت اسنادی و میدانی بوده است. براساس فرمول کوکران، حجم نمونه، ۲۰۰ عدد و به صورت تصادفی ساده انتخاب شد و پرسشنامه ها در محدوده مورد مطالعه (محلات دارای بافت اسلامی شهرستان بناب)، توزیع گردید. در این پژوهش، جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات، از مدل تحلیل عاملی و آزمون های یومن وایت نی، ضریب همبستگی اسپیرمن و رگرسیون چند متغیره با استفاده از نرم افزار spss، استفاده گردید. نتایج حاصل بیانگر این است که اولاً دیدگاه قرآن کریم، روایات ائمه معصوم (ع) و اندیشمندان اسلامی، ضمن توجه به تمامی ابعاد عینی و ذهنی مؤثر بر سرور و شادی، نگرش سیستمی و همه جانبه بوده است. از طرفی با تجزیه و تحلیل یافته ها این نتیجه حاصل گردید که سرور و شادی در محلات دارای بافت اسلامی بیشتر از محلات فاقد بافت اسلامی بوده است و می توان گفت که دین اسلام کاملترین دینی است که به تمامی امور زندگی بشر توجه کرده و اگر بگوییم دین و فرهنگ اسلام، مساوی است با نشاط، امید و شادی، سخنی به گزاف نگفته ایم.

واژگان کلیدی: سرور و شادی، حکمت شهرسازی اسلامی، قرآن کریم، روایات ائمه معصومین (ع)، آراء اندیشمندان اسلامی

۱- مقدمه

۱-۱- طرح موضوع

شادی و شادمانی که در فرهنگ دینی، سرور نام گرفته است؛ صفتی پنهان و قلبی است که برای دست یابی به خیر و منفعت، همراه با لذت درونی انسان خواهد بود؛ از این رو مفهوم «سر» یا «ویژگی ناپیدا» در آن وجود دارد و صاحب نظران آن را شادی خالص قلبی دانسته اند (لقمانی، ۱۳۸۰: ۱۹). لیوبومیراسکی، شادی را تعادل بین تجربه های هیجانی مثبت و منفی در طول یک دوره زمانی می داند (قانع راد و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۳۲).

زندگی شهری و مدرن امروزی با وجود آخرین و به روز ترین فناوری ها توانسته است جریان زندگی مردم را نسبت به گذشته بسیار آسان تر کند و سختی هایی را که مردم در گذشته متحمل می شدند از میان بردارد؛ اما این نوع زندگی مشکلی تازه با خود آورده است که قبلاً چندان قابل پیش بینی نبود: افسردگی و نبود شادی.

به نظر می رسد در مراحل تکوین و گسترش شهرهای بزرگ، از بین رفتن محیط های بوم آورد و آلودگی بصری، ترافیک خسته کننده، افزایش جمعیت، آلودگی صوتی و آلودگی هوا، زندگی در کلان شهرها به شدت طاقت فرسا شده و شرایط نامطبوع زندگی در شهرهای شلوغ، باعث ایجاد بیماری های مختلفی از جمله افسردگی، اضطراب و اختلال های روانی و جسمی شده است. نتایج مطالعات مختلف نشان می دهد که فضاها و محیط های شهری می توانند با ایجاد استرس و فشار، بر سلامتی و رفاه افراد تاثیر گذاشته و منجر به مسائلی همچون مرگ و میر و یا بروز انواع بیماری ها شوند.

در واقع محیط زندگی بر روحیه فرد و رفتار او با دیگران تاثیر مستقیم دارد. محیط شهری خوب می تواند موجب شادی و احساس رضایت مردم از زندگی شان شود و بالعکس (وزیری و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۹). دین اسلام به عنوان آخرین برنامه الهی زندگی بشر، دینی کامل، جامع و آسمانی است و با توجه به نیازهای متفاوت انسان و زمینه های لازم برای کمال و تکامل او در ابعاد مختلف، نگاهی همه جانبه به وی داشته است. از جمله به پدیده نشاط و شادمانی توجه خاصی نموده و حضور با نشاط در عرصه های مختلف زندگی و بهره گیری از تنوع و شادی را سیره ای پسندیده و عبادتی بزرگ معرفی نموده است (لقمانی، ۱۳۸۰: ۵۴). قرآن کریم، فضل و رحمت الهی، کتاب الهی، ایمان به خدا، استفاده از رنگ های روشن، زیبایی های طبیعی، گیاهان و جانداران، علم و دانش انسان را عوامل شادی آفرین معرفی می نماید و رسول اکرم (ص)، عدم وابستگی به دنیا و شاد کردن دل مومن را از عوامل ایجاد سرور و شادمانی می دانند. حضرت علی (ع)، یکی از عوامل ایجاد نشاط را ایمان مذهبی می داند؛ ایمانی که حمایت همگانی، هدفمند، احساس پذیرفته بودن و امید را برای فرد به دنبال دارد. اندیشمندان اسلامی نیز، سرور و شادمانی را پیامد ایمان به خدا می دانند و برای ایجاد آن، ارزش زیادی قائل هستند؛ در این زمینه استاد مطهری معتقد است ایمان مذهبی آثار نیک فراوان دارد؛ چه از نظر تولید بهجت و انبساط روحی، چه از نظر نیکو ساختن روابط اجتماعی و چه از نظر کاهش و رفع ناراحتی های ضروری که لازمه ساختن این جهان است؛ خوش بینی، روشن دلی، امیدواری و آرامش خاطر از آثار بهجت زایی و انبساط آفرینی ایمان مذهبی است (عابدی و دیگران، ۱۳۸۷: ۴۷). ملاصدرا، شادمانی را در عشق الهی می داند (شوق دیدن یار) و ابن سینا نیز داشتن مزاج معتدل، احساس سالم بودن در شرایط اقلیمی و مسکن و غذا و آسایشی متناسب با نیاز و سطح انتظار و توقع سکنه هر محیطی را از عوامل شادی آفرین معرفی می کند (پیربابایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۷۴۱). با توجه به این مهم، بازشناسی مفهوم سرور و شادی در فرهنگ اسلامی و چگونگی تحقق پذیری آن در بستر شهر، مسئله اصلی این تحقیق است تا با شناسایی عوامل موثر در ایجاد سرور و شادمانی در فضاهای شهری، به عنوان الگویی اسلامی برای ساخت فضاهای جدید به کار رود.

لذا با توجه به مسئله عنوان شده این سوال به ذهن متبادر می‌گردد که سرور و شادمانی در حکمت شهرسازی اسلامی به چه معنا و مفهومی است و شهرسازی اسلامی چگونه می‌تواند با داشتن روندی تکاملی و در اتحاد کالبد و معنا، خالق فضایی شود که مطابق با نظر بسیاری از محققین ساکن یا مراجعه‌کنندگان به آن احساس شور و شمع و شادی را در آنها ایجاد نماید و شاخص‌های تعیین‌کننده سرور و شادی از منظر حکمت اسلامی در محیط شهری معاصر کدام‌ها هستند.

۱-۲- ضرورت تحقیق

از آن‌جا که مقوله شهرنشینی، با مقوله دین و نظام ارزشی گره خورده است، به همین دلیل شهر که مجموعه‌ای پیچیده و تبلوری خاص از مناسبات و روابط انسانی است، پیوندی غنی با محیط و مبانی فرهنگ غنی اسلامی می‌یابد (خنفر و دیگران ۱۳۹۱: ۱۰). انسان در حرکتی مداوم است که لاجرم برای ادامه حرکت خود به سکون و سکوت و رسیدن به آرامش نیاز دارد. آنچه انسان را به حرکت وامی‌دارد امید و لذت بردن از این حرکت و سرور و نشاطی است که در رسیدن به اهداف حیات خود درک می‌نماید (پیر بابایی و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۷۳۲). با این وصف باید بیان شود که معماری و شهرسازی معاصر ایران نتوانسته است اثری فاخر و متناسب با عصر حاضر و پیشینه فرهنگی اسلامی ارائه دهد؛ به گونه‌ای که شهر امروز نه ویژگی‌های فاخر شهرهای اسلامی را دارد و نه شهری مدرن و پیشرفته محسوب می‌شود و به دلیل عدم توجه به تأثیرات مستقیم محیط زیستی بر روان انسان، ساخت و سازها به صورت یکسان و ماشینی صورت گرفته و بسیاری از عناصر و مفاهیم غنی اسلامی در طراحی مورد بی‌توجهی قرار گرفته است و این اتفاق مشکلات روحی، افسردگی‌ها و عدم تعلق خاطر استفاده‌کنندگان را به همراه داشته است.

بر اساس آمار ارائه شده توسط سازمان ملل متحد در سال ۲۰۱۶، ایران از لحاظ شاخص سرور و شادی در میان ۱۸۵ کشور در رتبه ۱۰۵ قرار گرفته است؛ فارغ از اینکه شاخص‌های سازمان ملل چگونه و با چه کمیت و کیفیتی سنجش شده‌اند، آمارهای مختلف اعم از جرائم کیفری و حقوقی، آمار طلاق، ناامنی، عدم امید به آینده، کاهش خوشبختی و ... نشان‌دهنده این است که در این زمینه، توجه علمی‌تر به ویژه در حوزه شهرسازی به عنوان عامل بالا رفتن انگیزه و موفقیت، ثبات زندگی، انتخاب‌های برتر، اختراعات، اکتشافات و رضایت روزافزون افراد ضرورت دارد.

با توجه به این مهم، ضرورت پرداختن به تبیین و بازشناسی مفاهیم سرور و شادی در حکمت شهرسازی اسلامی، در جهت ارائه الگوهای اسلامی پیشنهادی برای طراحی فضاهای شاد و با نشاط، مبرهن می‌گردد تا بدین وسیله زمینه‌ای برای تحقق شهرهای سالم و شاد فراهم آید.

۲- ادبیات موضوع

مهم‌ترین عواملی که در قرآن، روایات و آراء اندیشمندان اسلامی در زمینه سرور و شادی ذکر گردیده است، به قرار زیر می‌باشد:

➤ رنگ

رنگ‌ها در روح و روان آدمی اثر می‌گذارند و موجب تغییر احساسات و رفتار وی می‌شوند؛ آیات وحی و کلمات پیشوایان دین مبین توجه به نقش رنگ‌ها و گوناگونی‌شان در خلقت جهان به گونه‌ای مستقیم و غیرمستقیم می‌باشد. کشف این ارتباطات و دلالت رنگ‌ها بر مفاهیم، در زندگی معنوی و مادی بشر نقش به‌سزایی خواهد داشت (تفنگچی، ۱۳۹۲: ۵). به عنوان مثال، قرآن در آیه ۶۹ سوره بقره که در مورد رنگ «گاو بنی اسرائیل» سخن می‌راند، می‌فرماید: «رنگ آن، بینندگان را شاد می‌کند». این آیه به روشنی بیان می‌دارد که مسرت بخش بودن، اثر رنگ زرد گاو است. همچنین قرآن اشاره‌های فراوانی به رنگ‌های دیگری نیز می‌کند و آنها را مسرت بخش می‌خواند (بلوردی، رنگ‌ها و پیام‌ها در قرآن، مشکات: ۱۴)، (محمودی، رنگ در قرآن: ۷۸)، (فتحی عبدالعزیز، الوان فی القرآن: ۱۴).

با استناد به موارد فوق، می توان گفت استفاده از رنگ ها در فضای شهری نیز، می تواند احساس شادابی، نشاط و امید به زندگی را در شهروندان تقویت نماید. آرامش، ایجاد انگیزه، طراوت، شادی، سرزندگی و حتی آمدن لبخندی بر لب و لحظه ای مکث برای تماشای تمام آن احساس خوشایندی است که رنگ های چشم نواز می توانند در بناها، ساختمان ها و دیوارهای شهری برای رهگذران سواره و پیاده به نمایش بگذارند (محمدی، ۱۳۹۲).

➤ نور

فرهنگ اسلام، با برداشت اصیل و واقعی از مفهوم نور، تعبیر متعدد و متنوعی را از آن مطرح کرده است. در قرآن کریم، واژه نور، چهل و سه بار بیان شده است و معانی آن در موارد مختلف، متفاوت است. سهروردی نیز در کتاب حکمة الاشراق، برای بیان اندیشه های فلسفی خود به آیه «الله نور السماوات والارض و...» و حدیث نور «ان الله سبعا و سبعین حجبا من نور...» استناد کرده و اصطلاح «نور الانوار» را برای توصیف خداوند به کار برده است (حکمت و حاجی زاده، ۱۳۹۱: ۱۸). در واقع نور به عنوان عنصر حکمت الهی، یکی از جنبه های متمایز معماری و شهرسازی اسلامی است که معانی والایی را در خود مستتر دارد (ارجمندی، ۱۳۹۳). همچنین در طراحی فضاهای شهری بایستی توجه کرد که هم فضاها به طرق مناسبی از نور بهره گیرند و هم استفاده کنندگان را متوجه حضور نور سازند؛ به عنوان مثال کاربرد سایه و نور با یکدیگر از جمله مواردی است که در ترکیب با فضاهای مجاور، شکل خاصی از سازمان یافتگی متمرکز شده را در محیط های شهری پدید می آورد و الگوی کلی ای به معنا می بخشد. در نظم ساختاری، نور به عنوان هندسه موجود عرضه می شود و نظم قاعده مندی را به محیط شهر تحمیل می کند و لایه های پیچیده تری از ادراک را پدید می آورد (محرری و همکاران، ۱۳۹۲). با این توصیف، نور در فرهنگ اسلامی دارای قداست خاصی است که شایسته است از این ویژگی برای خلق روشنایی، نورپردازی، آذین بندی و زیبایی بصری شهر استفاده نمود (سعیدی، ۱۳۹۳: ۸۱).

➤ استحکام و پایداری

خداوند در خلق جهان آفرینش و همه اجزای آن بالاترین دقت و استحکام را برای خلق پایداری به کار برده است؛ «و کوه ها را می بینی و می پنداری که آن ها بی حرکتند و حال آن که آن ها ابرآسا در حرکتند، این صنع خدایی است که هر چیزی را در کمال استواری پدید آورده است، در حقیقت او به آن چه انجام می دهد آگاه است» (نمل/۸۸) (حر عاملی، ۱۴۱۳ ق، ج ۳: ۲۳۰). تاکید ویژه ی اسلام بر استحکام و پایداری تا جایی است که رسول مکرم اسلام به صراحت خوابیدن در خانه بدون حفاظ را نهی فرموده اند. رسول الله فرموده اند که: خداوند حفاظت از سه کس را نمی پذیرد؛ مردی (کسی) که در خانه ای خراب (فرسوده) منزل گزیند و مردی (کسی) که در وسط راه نماز بگذارد و مردی (کسی) که مرکب خود را بدون بستن به جایی رها کند (حر عاملی، ۱۴۰۹ ق، ج ۳: ۱۴۸). در معماری گذشته ایران نیز، سه عامل اصلی زیبایی، کارایی و نیارش همواره در بناها دیده شده است. معمار ایرانی همواره بیشترین توجه را به جنبه های مثبت معماری (از قبیل منطق، اصول ایستایی، مسائل فنی و علمی بنا، مقیاس انسانی، استفاده از مصالح محلی صرفه جویی و غیره) معطوف می کرده است (عمرانی پور، ۱۳۸۴: ۲۴)؛ در واقع نیارش مجموعاً شامل استاتیک بنا، علم یا فن ساختمان و مصالح شناسی بوده و هنگامی بنا زیبا بوده است که از لحاظ ایستایی نیز نمایانگر ایستا بودن خود باشد (پیرنیا، ۱۳۸۹).

➤ هندسه

در قرآن که اصیل ترین منبع اندیشه اسلامی است، صورت فیزیکی و ساختاری عالم در قالب یکی از کلیدی ترین واژه های جهان بینی اسلامی یعنی قدر بیان شده است (مجدی و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۶۰۷). کلمه قدر در قرآن کریم به معانی قدرت، تنگ گرفتن، تقدیر و شان و منزلت به کار رفته است. از این میان تقدیر (طلاق: ۳، قمر: ۴۹ و قمر: ۱۲) به اندازه و اندازه گیری تعبیر شده و پیوند تنگتنگی با علم هندسه به عنوان علم تعیین اندازه ها دارد. امام رضا (ع) در حدیثی در اصول کافی خطاب به یونس بن عبدالرحمن م ب فرماید: «... قدر همان هندسه م مرزبندی است، مانند مقدار بقا و زمان فنا» (بمانیان، ۱۳۹۰: ۲۶).

خداوند در سوره یونس آیه ۸۷، در مورد هندسه (از منظر نسبت و جهت) می فرماید: «وبه موسی و برادرش وحی کردیم که شما دوتن برای قوم خود در مصر خانه هایی ترتیب دهید و سراهایتان را رو به قبله هم قرار دهید و نماز بر پا دارید و مؤمنان را مژده ده» (یونس ۸۷). این آیه نشان می دهد که جهت قبله یگانه جهت مقدس برای مسلمانان است که در قرآن آمده است. جهت راست نیز همین ویژگی را دارد (مجدی و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۶۰۹). همچنین تقدس عدد چهار تاکید دیگر بر نقش هندسه از منظر اندیشمندان اسلامی در حکمت شهرسازی اسلامی است که سطوح و اجسام تهی و چهارگوش (مانند کعبه)، احساس رضایت، آرامش و سرور را به فرد می دهد. تمام این موارد بیانگر اهمیت هندسه در حکمت شهرسازی اسلامی و نحوه بازتاب آن در هنر، معماری و شهرسازی و با توجه به فرهنگ و ارزشهای حاکم بر جامعه و شناخت معانی، ارزش ها و ویژگی های آن در راستای بالا بردن سطح رضایت و سرور مردم است (شایگان، ۱۳۸۲).

➤ زیبایی

در قرآن برابر واژه زیبایی، واژه های حسن و جمال آمده است. حسن عبارت است از هر چیز سرورآور و خوش آیند و جمال به معنی زیبایی فراوان، خوش مظهری و زینت (رفیق دوست و شهبان، ۱۳۸۷: ۱۴۴). در اندیشه هنر اسلامی، زیبانندیشی و زیباسازی در سرور و شادابی تاثیرگذار است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ج ۱۵: ۵۱۴). در بهشت نیز وجود زیبایی ها سبب شادی و رفع اندوه می شود. آیات و احادیث فراوانی درباره چگونگی شکل گیری و ایجاد جامعه ای مبتنی بر ارزش های زیبایی وجود دارد که با استفاده از این رهنمودها می توان ساختار شهر زیبا و بهره مندی از آن را بنیان نهاد. تغییر در فرهنگ و اندیشه شهرسازان با تاکید بر محوریت زیباسازی با استناد به تاکید آیات و روایات، اولین وظیفه هر شهرساز است. می توان گفت تجلی، ظهور و بروز هنرهای زیبا در عرصه های شهرسازی و معماری، نیازمند ارائه حقایق بی بدیل قرآنی در پیدایش شهر زیبا است که تحقق آن، ارزش گذاری به مقام انسان و جایگاه او در تسلط بر مخلوقات عالم است (صارمی، ۱۳۹۰: ۱۰۶). گنجینه های گرانبهای زیبایی در خلقت طبیعت مانند تنوع رنگ ها، نظم، پویایی، تناسب، تقارن، تباين، شادابی، طراوت و پاکی، اصل اول شهر زیباست و بهره گیری از هنر هنرمندان و ذهن خلاق انسان ها و تشویق و ترغیب این اندیشه برای جریان پیدا کردن در همه عرصه های شهری، دومین اصل شهر زیباست که تحقق آنها گامی بزرگ در ایجاد زمینه های سرور و شادی شهر و شهروندان است (همان: ۱۰۸).

➤ معناشناسی عناصر

بسیاری از دانشمندان و مفسرین معتقدند که تمام معانی قرآن در زبان مستقیم ظاهر نمی شود و آنچه که از ظاهر عبارات قرآن فهمیده می شود تمام حقایق قرآنی نیست؛ بلکه این ظاهر، نماد و اشاره است برای حقایقی که آن ها را جز به زبان نمادین نمی توان بیان کرد (حسینی، ۱۳۷۶: ۲۸۱). شهید مطهری در کتاب «علل گرایش به مادیگری» آورده است: «ما اگر مخصوصا قرآن کریم را ملاک قرار بدهیم، می بینیم قرآن داستان آدم (ع) را از نظر سکونت در بهشت، اغوای شیطان، طمع، حسد، و ... به صورت سمبلیک طرح کرده است (کبیری، ۱۳۹۱: ۱۵). معماری و شهرسازی، با این هدف که مکان خاکی را به مکانی فرازمینی ارتقاء دهد، در تمامی ساحت های مکان دخالت کرده و با تبدیل هندسه مربع به دایره در گنبد، تزئینات مربوط به گیاهان و گل های بی مکان و بی زمان که رو به مرکزیتی وحدت آفرین در راس گنبد قرار دارد، استعاره و نمادپردازی در نور، سایه، آب و خشت با اشاره به پرتوهای الهی و تجلی های قدسی، سعی می نماید تا جلوه گاه علمی قدسی را در پیش چشم ناظرین به نمایش گذارد تا آن ها از زندگی در شهری این چنین به خود ببالند و مسرور گردند (پاشایی کمالی، ۱۳۸۰: ۱۲).

➤ امنیت

در نگرش دینی، خدا امنیت آفرین و یکی از صفاتش «السلام المومن» است (حشر/۲۳). در قرآن کریم، آیات متعددی بر این نکته تاکید دارد که ایمان و پذیرش پیام الهی، امنیت بخش است و به مردم می گوید به خدا ایمان بیاورید و او را عبادت

کنید تا از خوف و ترس و وحشت در امان باشید (یونس/۶۲، طه/۲۱ و ۶۸، نمل/۱۰، قصص/۲۵)، (سعیدی، ۱۳۹۳: ۷۹). بررسی آیات و روایات مختلف مبین این نکته است که مهم ترین ریشه های ناامنی شهرها، عملکرد و اعمال خلاف انسانها است. در قرآن و احادیث، مصادیق نابودی شهرها ذکر شده است؛ برخی از این مصادیق به طور عام و برخی به شهر و دیار خاصی اشاره کرده است. برای مثال خداوند قدیر در قرآن کریم برای علل پیدایش ناامنی می فرماید که در شهری امنیت کامل با تمام ابعاد آن حکمفرما بود؛ ولی به سبب ناسپاسی، امنیت به ناامنی تبدیل شد. لذا تغییر در رفتارها و هنجارهای اجتماعی بر اساس آموزه های قرآنی به حذف ناامنی و تحقق امنیت در شهر می انجامد که زمینه های سرور و شادی شهر و شهروندان را فراهم می نماید (صارمی، ۱۳۸۹).

➤ مسکن

سکونتگاه در قرآن با عباراتی مانند بیت (نحل/۸۰)، دیار، دار، مسکن (بقره/۸۴، الانعام/۱۲۷، الصف/۱۲)، بنیان مرصوص، قصر، العمداد (فجر/۷)، عمارت (توبه/۱۹، روم/۹)، عروش (بقره/۲۵۹، کهف/۴۲)، بنا (نحل/۲۶، صافات/۹۷)، مدینه (اعراف/۱۲۳) یاد می شود. در سوره نحل، از دو نوع سکونتگاه، مسکن ثابت (من بیوتکم سکنا) و مسکن سیار (جعل لکم من جلود الانعام بیوتا)، یاد شده که آن ها را نعم الهی می خوانند (طبرسی، ۱۳۸۶: ۱۱۵). از منظر دین مبین اسلام، خانه در جایگاهی قرار گرفته است که خداوند تبارک و تعالی در قرآن کریم از آن به عنوان محلی برای آسایش انسان قید کرده است. این مهم در آیات و روایات فراوانی مورد تاکید قرار گرفته است. در فرهنگ اسلامی، زیستن در خانه های کوچک و تنگ، نشان تیره بختی دانسته شده است. امام صادق (ع) می فرماید: «... و اما الدار فشومها ضیقها و خبث جيرانها؛ اما ناگواری خانه در کوچکی و پلیدی همسایگان آن است» (ابن بابویه، ۱۳۷۶: ۱۵۲). همچنین امام باقر (ع) می فرماید: «من شقاء العیش ضیق المنزل؛ از بدبختی زندگی، تنگی منزل است» و در جایی دیگر امام صادق (ع) فرمودند: «للمؤمن فی سعة المنزل راحة؛ برای مؤمن، بزرگی منزل مایه آسایش است» (حکیمی و همکاران، ۱۳۸۰: ۲۲۵). این جملات گهربار، جایگاه مسکن را در آسایش و سرزندگی و سرور مورد توجه قرار داده است.

➤ عدالت

از منظر قرآن، عدل اساس خلقت (انعام/۱۱۶) و هدف ارسال رسل و انزال کتب است (حدید/۲۵). آیه شریفه «وَمَتَّ كَلِمَةً رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا» بر مجموع قوانین حاکم بر خلقت اطلاق می شود و دلالت دارد که تمامی خلقت بر اساس عدل شکل گرفته است. از دیدگاه قرآن تمامی عناصر ریز و درشت نظام های مختلف زندگی انسان می باید براساس عدالت شکل گیرد تا منظومه انسانی به یک تعادل کلی برسد و بتواند مسیر تکاملی خویش را بیپیماید (طباطبائی، ۱۳۷۴: ۵۶). تجلی موارد مذکور در عرصه شهرسازی، توزیع عادلانه امکانات شهری و فراهم آوردن امکان دسترسی متعادل ساکنین است. به عبارت دیگر، استقرار و مکان یابی مناسب هر عنصر و فضای شهری و ارتباط منطقی و مناسب آنها با یکدیگر نیز موضوعی است که ریشه در رعایت عدل دارد (نقی زاده، ۱۳۹۳)؛ و سبب سرور و رضایت خاطر شهروندان می گردد.

➤ کاربری های سبز

تمام گیاهانی که از زمین می رویند از هر نظر مهم و آیت روشنی از عظمت خداوند هستند. در قرآن کریم از ۵۴ گونه گیاه نام برده شده است. هم چنین واژه درخت در انواع مختلف مانند طوبی، خرما، زیتون، انار، انجیر و... آمده و معانی بسیار ژرف و عمیق را به کمک آن، به صورت نمادین بازگو نموده است (فریود، ۱۳۸۰: ۶۴). گونه های گیاهی و درختانی که در قرآن کریم با نام درختان بهشتی معرفی شده اند، می توانند در طراحی منظر شهری به عنوان نماد به کار روند. می توان گفت استفاده نمادگرایانه از آن ها مومنان را به یاد باغ های وعده داده شده خداوند و ستایش حق تعالی می اندازد و منجر به شکل گیری روحی معنوی و سرور در محیط و منظر شهری خواهد شد (سعیدی، ۱۳۹۳: ۸۲).

➤ اقتصاد

در قرآن، روایات اسلامی و از منظر اندیشمندان اسلامی به اهداف اقتصادی در شهر تاکید شده است. به عنوان مثال قرآن کریم، استقلال اقتصادی (و لن یجعل الله للکافرین علی المؤمنین سبیلاً) (نساء / ۴ / ۱۴۱) و (آل عمران / ۳ / ۱۳۹)، حفظ حاکمیت و اقتدار سیاسی اسلام (واعدوا لهم ما استتعتهم من قوه و من رباط الخیل) (انفال / ۸ / ۶۰) و (هود / ۱۱ / ۱۱۳)، تأمین رفاه عمومی و مبارزه با فقر (قل من حرم زینه الله التي اخرج لعباده و الطیبات من الرزق) (اعراف / ۷ / ۳۲)، (توبه / ۹ / ۶۰) و... را به عنوان اهداف اقتصادی در شهر نام می برد. می توان گفت اقتصاد، یک نمود برجسته از ارتباط پیچیده، پویا و فزاینده ای است که بین اجزای جامعه وجود دارد و از خلال این ارتباط، هم فواید و هم ضرر حاصل می شود که بسته به شرایط و چگونگی مدیریت و توجه به این رابطه می توانند به عنوان فرصت ها و تهدیدهایی در کنار یا در مقابل مدیریت و طراحی شهری قرار گیرند (حسنی و سادات هاشمی فدکی، ۱۳۹۲).

➤ محیط زیست

قرآن کریم و روایات اسلامی، فوائد بسیار آب، هوا، گیاهان و درختان (محیط زیست) را با تعبیرهای بسیار دقیق و گاهی شگفت انگیز برشمرده اند و از استفاده آنها در طراحی شهری و تأثیر به سزایشان بر تن و روان آدمی سخن گفته اند. به عنوان مثال قرآن کریم می فرماید که در پرتو فرود آمدن باران، زمین جنبشی سرورآمیز را آغاز می کند و در پی آن، انواع گوناگون گیاهان در آن می روید و سبزی و خرمی آن چشم هر بیننده ای را می نوازد و قلبش را سرشار از شادی و بهجت می نماید؛ در واقع منظور از بهجت در این آیه شریفه، چشم انداز زیبایی است که وقتی انسان بدان می نگرند، غرق در شادی و سرور می شود (پایگاه اطلاع رسانی حوزه اسلامی، ۱۳۸۵).

۳- مدل نظری تحقیق

متیو کارمونا و همکاران، در کتاب «مکان های عمومی، فضاهای شهری؛ ابعاد گوناگون طراحی شهری»، ابعاد طراحی شهری را در قالب شش بعد ریخت شناسی، ادراکی، اجتماعی، بصری، عملکردی و زمان دسته بندی نموده اند. مدل مفهومی این پژوهش، تقسیم بندی مذکور را به عنوان مبنایی برای دسته بندی ابعاد لحاظ نموده و به فراخور مبانی نظری تحقیق، ابعاد دیگری از جمله بعد اجرایی و زیست محیطی را به آن افزوده است. بعد بصری و ریخت شناسی، نحوه ی شکل گیری فضا و سازمان کالبدی محیط را ارزیابی کرده و مولفه های ادراکی و اجتماعی، عناصر شکل دهنده ی هویت محیط را تحلیل می کنند. مولفه های عملکردی نیز، سازمان کالبدی را در مواجهه با جامعه مورد بررسی قرار داده و بعد زمانی، محیط را در دیده ناظر به نظم می آورد (کارمونا و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۲۶-۱۱۷). علاوه بر موارد ذکر شده، در پژوهش حاضر، بعد اجرایی به دلیل بررسی مدیریت و اجرای تمام ابعاد و روش های اجرایی محیط شهری و بعد زیست محیطی به دلیل تاکید فراوان نظریات و آراء اسلامی، به دسته بندی مذکور افزوده شده است. با توجه به ادبیات موضوع که در فوق ذکر گردید و بر مبنای دسته بندی کارمونا و همکاران؛ می توان ابعاد کیفی محیط و سنجه های سرور و شادی این ابعاد از دیدگاه قرآن کریم، روایات ائمه معصومین (ع) و اندیشمندان اسلامی را به شرح جدول زیر، تحت عنوان مدل نظری تحقیق بیان نمود:

جدول شماره (۱): بازشناسی سنجه های سرور و شادی و ابعاد کیفیت محیط از دیدگاه متون دینی و اندیشمندان اسلامی،
 مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶

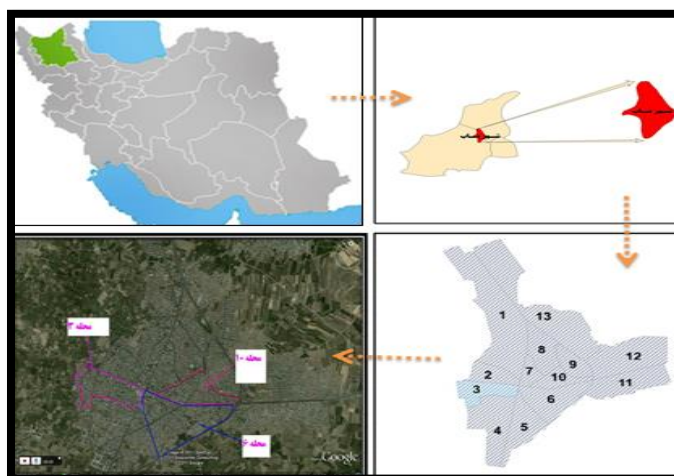
مبنای سنجش	معیار سنجش	سنجه ها
ابعاد طراحی شهری متیو کرومونا و همکاران	بعد بصری	رنگ
		نور
		استحکام و پایداری
		هندسه
		زیبایی محیط شهری
	بعد ریخت شناسانه	همپیوندی (ارتباط - پیوستگی)
		نفوذپذیری (دسترسی - تداوم بصری)
		گوناگونی (تباين - تنوع - تضاد)
		وحدت (تعادل - ترکیب)
	بعد ادراکی	معناشناسی عناصر
		خوانایی و جهت یابی آسان
		کنترل محورهای دید و پرسپکتیوها
	بعد اجتماعی	امنیت و ایمنی
		عدالت اجتماعی
	بعد عملکردی	مسکن
		کاربری های سبز
	بعد زمانی	انعطاف پذیری فعالیت ها
		فضاها در شب و روز و فصول مختلف سال
	بعد اجرایی	مدیریت و اجرای تمام ابعاد و روش های اجرایی دست یابی به شاخص ها
	بعد زیست محیطی	حفظ محیط طبیعی و فضای سبز، آلودگی های هوا، آب و خاک

۲-۳- محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه، سه محله از محلات دارای بافت اسلامی شهرستان بناب از استان آذربایجان شرقی می باشد که در جدول و تصویر زیر نشان داده شده است:

جدول شماره (۲)، محلات مورد مطالعه، مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶

نام محله	مساحت	درصد	جمعیت	بعد خانوار
محله سه	۵۷.۱	۵	۴۵۵۲	۴.۱
محله شش	۱۰۰.۹	۸	۷۲۰۹	۳.۶
محله ده	۴۴.۲	۴	۴۶۵۵	۳.۲

تصویر شماره (۱)، محلات مورد مطالعه، مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶

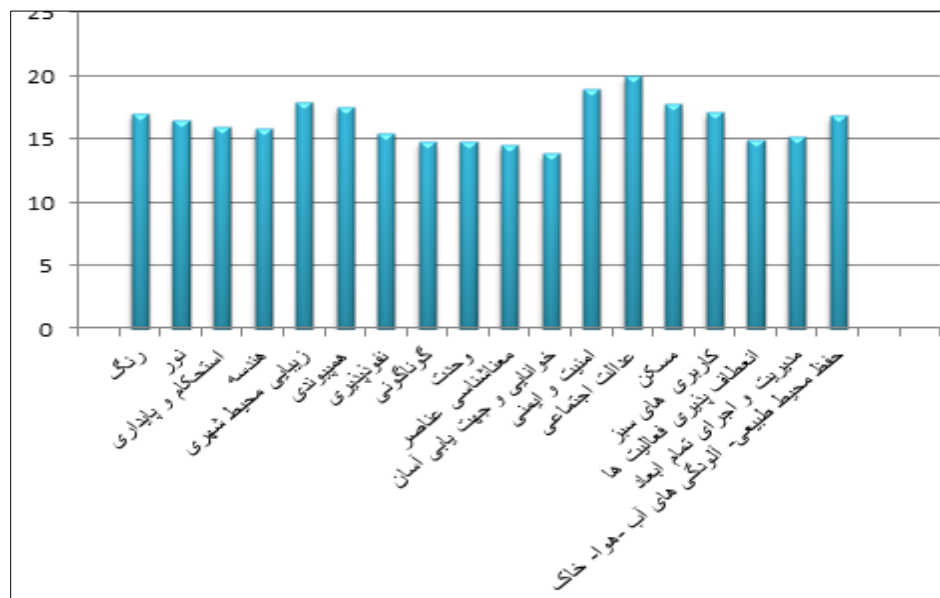
۳-۳- روش تحقیق

نوع تحقیق کاربردی و رویکرد حاکم بر فضای تحقیق، توصیفی — تحلیلی، همبستگی و استنباطی می‌باشد. در این تحقیق، روش گردآوری داده‌ها برای پاسخ‌گویی به سؤالات تحقیق، به دو صورت اسنادی (داده‌های ثانویه) و میدانی (داده‌های اولیه) بوده است. ابزار مورد استفاده در روش میدانی، پرسشنامه می‌باشد. اطلاعات مورد نیاز در روش اسنادی، با استفاده از منابع دینی و آراء اندیشمندان اسلامی و در روش میدانی از طریق توزیع پرسشنامه جمع‌آوری گردید. پرسشنامه‌ی مورد استفاده در این پژوهش در دو سطح طراحی شده است: سطح اول پرسشنامه معروف به پرسشنامه‌ی نخبگان بوده که طی آن ۵۰ نفر از کارشناسان و اساتید دانشگاهی مرتبط با شهرسازی، علما و کارشناسان قرآن پژوهشی، اساتید رشته مرمت و معماری اسلامی و کارشناسان شهرداری شهرستان بناب به عنوان اساتید، کارشناسان و مدیران شهری انتخاب و پرسشنامه توزیع گردید. سطح بعدی پرسشنامه نیز، مربوط به توزیع پرسشنامه در میان ساکنان محلات شهری دارای بافت اسلامی شهرستان بناب بوده است. براساس فرمول کوکران حجم نمونه برای پژوهش حاضر، ۲۰۰ عدد انتخاب شد. از طرفی برای برابری نتایج آزمون، ۲۰۰ نفر نیز از بین ساکنان محلات شهری فاقد بافت اسلامی انتخاب و پرسشنامه توزیع شد. روش انتخاب حجم نمونه به صورت تصادفی ساده بوده است. مطالعه پرسشنامه راهنما در منطقه مشابه جامعه آماری با تعداد ۵۰ پرسشنامه صورت گرفته و در پی آن روایی صوری پرسشنامه توسط متخصصان مورد تأیید قرار گرفت و پایایی آن نیز با استفاده از فرمول کرونباخ آلفا، برای بخش‌های مختلف پرسشنامه تحقیق ۰/۸۹ الی ۰/۹۱ محاسبه شد. همچنین متغیرهای مرتبط با سرور و شادی از دیدگاه منابع دینی و آراء اندیشمندان اسلامی که در جدول شماره (۱) به صورت مبسوط ارائه گردیده است، در قالب گویه‌ها به شرح زیر تدوین گردیده است.

جدول شماره (۳): متغیرهای تحقیق، ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶

عوامل موثر بر سرور و شادمانی در محیط شهری	گویه‌ها
	رنگ، نور، هندسه، استحکام و پایداری، هارمونی کالبدی، معناشناسی عناصر، خوانایی و جهت یابی آسان، کنترل محورهای دید و پرسپکتیوها، امنیت، ایمنی، عدالت اجتماعی، تعاملات اجتماعی، زیبایی محیط طبیعی، هماهنگی و هارمونی، تعادل و تقارن، مسکن، کاربری های سبز، انعطاف پذیری فعالیتها، فضاها در شب و روز و فصول مختلف سال، مدیریت و اجرای تمام ابعاد، روش های اجرایی دست یابی به شاخص ها، حفظ محیط طبیعی و فضای سبز، آلودگی های هوا، آب و خاک.

قابل ذکر است که در این پژوهش اطلاعات به دست آمده با استفاده از شیوه های آمار استنباطی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت؛ بدین صورت که از آزمون تحلیل عاملی برای خلاصه کردن اطلاعات (گویه ها) و از آزمون های آماری یو-من وایت نی، ضریب همبستگی اسپیرمن و رگرسیون چند متغیره برای تبیین رابطه بین هر یک مؤلفه های شادی و سرور بر میزان شادی شهروندان استفاده شده است. همه عملیات آماری با استفاده از نرم افزار SPSS، انجام گرفت. برای استفاده از مدل تحلیل عاملی، با استفاده از نرم افزار نورالانوار و منابع دیگر، فراوانی گویه ها مورد بررسی قرار گرفت که در نمودار زیر آورده شده است:

تصویر شماره (۲)، نمودار فراوانی گویه ها، ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶

۳-۴- مدل تحلیل عاملی^۱

هدف تحلیل عاملی، خلاصه کردن اطلاعات زیاد است؛ در عین حال خلاصه کردن اطلاعات به ترتیبی صورت می گیرد که نتیجه خلاصه شده از نظر مفهومی معنی دار است (کلانتری، ۱۳۸۲: ۲۸۲ - ۲۸۱). به طور کلی می توان گفت که تحلیل عاملی شامل مراحل زیر است: تشکیل ماتریس داده ها، محاسبه ماتریس همبستگی، استخراج عامل ها، دوران عامل ها و نام گذاری عامل ها (Harman, 1960). همچنین در تحلیل عاملی برای محاسبه آماره ها بیشتر از روش KMO^۲ استفاده می شود که مقدار آن همواره بین ۰ و ۱ در نوسان است و برای رفع اختلاف میان شاخص ها به کار برده می شود. در صورتی که KMO کمتر از ۰/۵ باشد داده ها برای تحلیل عاملی مناسب نخواهد بود و اگر مقدار آن بین ۰/۵ تا ۰/۶۹ باشد داده ها

^۱ factor analysis
^۲ Kaiser-Meyer-Olkin

متوسط بوده و اگر مقدار این شاخص، بزرگتر از ۰/۷ باشد همبستگی‌های موجود در بین داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب خواهند بود.

جدول شماره (۴)، آزمون بارتلت و شاخص KMO (KMO and Bartlett's Test)، ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		۰/۸۱۲
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	۳۳۴۸/۲۴۱
	df	۴۲۰
	Sig	۰/۰۰۰

نتایج آماری حاصل از اجرای مدل تحلیل عاملی بر اساس شاخص‌های مورد مطالعه نشان می‌دهد که معیار KMO برابر با ۰/۸۱۷ بوده که تأیید کننده مدل تحلیل عاملی و بیانگر مناسب بودن آن برای پژوهش است. همانطوری که مطرح شد، در گام نخست مهمترین متغیرهای سرور و شادی (۲۱ متغیر) شناسایی شده وارد مدل تحلیل عاملی شده و نتایج مستخرج در رابطه با مجموع، سطح همبستگی و ... همانند جدول زیر محاسبه شده است.

جدول شماره (۵)، مقادیر ویژه و واریانس متغیرهای سرور و شادی، ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶

مدل	مجموع	مقدار (۲)	واریانس	درصد واریانس	درصد تجمعی
A ₁₄	۴/۵۵۴	۰/۸۵۴	۰/۷۰۷	۸/۱۱۶	۸/۱۱۶
A ₁₃	۴/۵۱۲	۰/۸۴۲	۰/۷۹۰	۷/۱۲۵	۱۵/۲۴۱
A ₅	۴/۴۹۹	۰/۷۵۲	۰/۸۴۱	۷/۳۹۹	۲۲/۶۴۰
A ₁₅	۳/۱۵۵	۰/۷۴۳	۰/۸۹۰	۷/۱۰۹	۲۹/۷۴۹
A ₆	۳/۳۲۱	۰/۶۹۹	۰/۸۷۲	۶/۱۰۲	۳۵/۸۵۱
A ₁₆	۳/۲۲۲	۰/۶۸۷	۰/۸۷۰	۶/۰۷۸	۴۱/۹۲۹
A ₁	۳/۱۴۴	۰/۶۵۵	۰/۷۲۶	۶/۰۰۴	۴۷/۹۳۳
A ₂₁	۲/۴۴۳	۰/۶۱۱	۰/۹۱۷	۵/۶۹۳	۵۹/۵۸۹
A ₂	۲/۵۲۴	۰/۵۸۴	۰/۹۱۳	۴/۴۵۹	۶۸/۸۱۹
A ₃	۲/۳۶۵	۰/۵۶۸	۰/۸۷۱	۴/۲۴۳	۷۳/۰۶۲
A ₄	۲/۲۴۹	۰/۵۵۹	۰/۸۸۴	۳/۲۴۰	۷۶/۳۰۲
A ₇	۲/۲۰۱	۰/۵۴۷	۰/۸۰۴	۳/۱۲۵	۷۹/۴۲۷
A ₁₉	۱/۹۵۲	۰/۵۴۲	۰/۹۵۳	۲/۶۸۵	۸۲/۱۱۲
A ₁₇	۱/۷۵۴	۰/۵۳۱	۰/۹۵۴	۲/۵۴۳	۸۴/۶۵۵
A ₁₂	۱/۶۲۱	۰/۵۲۸	۰/۹۵۵	۲/۴۷۲	۸۷/۱۲۷
A ₉	۱/۴۲۸	۰/۵۲۵	۰/۸۶۵	۲/۲۳۵	۸۹/۳۶۲
A ₈	۱/۳۶۰	۰/۴۴۶	۰/۶۸۷	۲/۱۸۸	۹۱/۵۵۰
A ₁₈	۱/۲۷۵	۰/۴۱۹	۰/۹۸۶	۲/۱۷۵	۹۳/۷۰۵
A ₁₀	۱/۱۸۹	۰/۴۰۹	۰/۷۴۵	۲/۱۸۱	۹۵/۸۹۶
A ₂₀	۱/۱۲۴	۰/۳۹۸	۰/۶۷۵	۲/۰۹۴	۹۸/۰۹۷
A ₁₁	۱/۱۰۹	۰/۳۷۵	۰/۹۶۳	۲/۰۱	۱۰۰

در مرحله ی بعدی بایستی بردارهای ویژه برای تمامی مقادیر ویژه غیر صفر محاسبه گردد. بردارهای ویژه در حقیقت مقدار بارگذاری متناظر با هر شاخص برای عامل مربوطه است که اصطلاحاً بار عاملی تعریف می شوند. در تحلیل عاملی در اتصال شاخص ها با هم در عوامل، شاخص هایی مورد استفاده قرار می گیرند که ضریب همبستگی آن ها بالای ۰/۵۲ باشد. نتیجه حاصل از به کارگیری روش تحلیل عاملی، تقلیل ۲۱ شاخص در ۱۶ متغیر و ۳ عامل است که به روش چرخش واریماکس^۳ به دست آمده است؛ و طی آن مجموع ۳ عامل یاد شده جمعاً ۹۴/۷۴ درصد از واریانس را می پوشاند و نشانگر رضایت بخش بودن تحلیل عاملی و متغیرهای مورد مطالعه می باشد در این تحلیل درصد واریانس برای عامل اول ۸۶/۰۹، عامل دوم ۵/۴۶، عامل سوم ۲/۲۶ و عامل چهارم ۰/۹۳ می باشد.

جدول شماره (۶)، عوامل نهایی استخراج شده در مدل تحلیل عاملی، ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶

عامل	متغیرهای مورد استفاده	مقدار ویژه	درصد واریانس تجمعی	نام عوامل
۱	عدالت اجتماعی امنیت و ایمنی مسکن زیبایی محیط کاربری فضای سبز رنگ همپیوندی	۲۳/۸۹۳	۴۷/۹۳	اجتماعی- روان شناختی
۲	حفظ محیط طبیعی و فضای سبز نور استحکام و پایداری هندسه نفوذپذیری	۱۵/۳۲۵	۳۱/۴۶	محیطی
۳	مدیریت و اجرای تمام ابعاد انعطاف پذیری فعالیت ها کنترل محورهای دید و پرسپکتیوها گوناگونی	۱۱/۶۳۸	۹/۹۳۵	فنی

با توجه به اینکه عامل اول به تنهایی ۲۳/۸۹۳ درصد از واریانس را توضیح می دهد به عنوان مهم ترین عامل معرفی می گردد؛ چرا که با هشت شاخص بارگذاری شده و با مقدار ویژه ی ۴۷/۹۳، بیشترین تأثیر را در بین عوامل چهارگانه دارد و به عنوان عامل اجتماعی- روان شناختی نام گذاری شده است که نشان دهنده وجود رابطه معنادار بین شاخص های قرار گرفته در این عامل می باشد. مقدار ویژه عامل دوم ۱۵/۳۲۵ درصد می باشد که ۳۱/۴۶ درصد از واریانس را محاسبه و توضیح می دهد. در این عامل شش شاخص بارگذاری شده است؛ لذا بر اساس شاخص های بارگذاری شده در عامل دوم به عنوان عامل محیطی نام گذاری شده است. عامل سوم با مقدار ویژه ۱۱/۶۳۸، حدود ۹/۹۳۵ درصد از واریانس را محاسبه کرده و تفسیر می نماید. که در آن چهار شاخص بارگذاری شده است. لذا بر اساس شاخص های بارگذاری شده می توان این عامل را، عامل فنی نامید. توزیع فراوانی پاسخ ها در مورد نقش متغیرهای مربوط به سرور و شادی در محدوده مورد مطالعه، به صورت جدول شماره ۷ به دست آمده است:

جدول شماره (۷)، درصد فراوانی و انحراف معیار متغیرهای سرور و شادی، ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶

متغیرها سرور و شادی	محلات دارای بافت اسلامی						محلات فاقد بافت اسلامی					
	شاخص	شاخص	شاخص	شاخص	شاخص	شاخص	شاخص	شاخص	شاخص	شاخص	شاخص	شاخص
	درصد پاسخگویان						درصد پاسخگویان					
اجتماعی- روان شناختی	۱۴/۲۰	۱۳/۵	۳۳/۵	۲۱/۲۵	۱۷/۵۵	۱/۰۲	۲۰/۵	۲۰/۲۴	۲۶/۵	۱۷/۵	۱۵/۲۶	۱/۰۳
محیطی	۱۳/۱۱	۱/۵۰ ۴	۳۰/۳	۲۱/۶۵	۲۰/۴۴	۰/۹۹	۲۱/۲۱	۲۳/۱۱	۲۷/۵۰	۱۶/۵۶	۱۱/۶۲	۱/۰۹
فنی	۱۳/۵	۱۳/۵	۳۴/۲۵	۲۰/۷۵	۱۸	۱	۱۹/۳۵	۲۲/۲۵	۲۷/۳	۱۷/۱۲	۱۴/۰۸	۱/۰۳

۵-۳-آزمون یومن وایت نی^۴

با استناد به جدول شماره ۷، نتایج آزمون یومن وایت نی در خصوص اختلاف میانگین محلات دارای بافت اسلامی و محلات فاقد آن به شرح جدول زیر می باشد:

جدول شماره (۸)، نتایج آزمون من وایت نی در خصوص اختلاف میانگین محلات دارای بافت اسلامی و محلات فاقد آن، مآخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶

متغیر	میانگین دو گروه مستقل		مقدار (U)	مقدار (Z)	مقدار (P)
فنی	دارای بافت اسلامی	۱۶۶/۵۲	۱۲۳۶۵	-۲/۲۱	۰/۰۰۱
	فاقد بافت اسلامی	۱۶۰/۳۶			
محیطی	دارای بافت اسلامی	۱۹۷/۷۴	۱۲۳۲۸	-۲/۱۴	۰/۰۰۱
	فاقد بافت اسلامی	۱۷۲/۶۵			
اجتماعی- روانشناختی	دارای بافت اسلامی	۲۰۱/۲۹	۱۳۵۲۱	-۳/۸۴	۰/۰۰۰
	فاقد بافت اسلامی	۱۸۹/۸۵			

با توجه به جدول فوق، نتایج آزمون یو من وایت نی نشان می دهد که بین محلات دارای بافت اسلامی (دارا بودن عناصری نظیر مساجد، حسینیه ها، گرمابه ها و موزه ها با سبک معماری اسلامی و...)، از نظر اجتماعی- روانشناختی، محیطی و فنی، معنی داری در سطح ۵ درصد خطا وجود دارد. با توجه به میانگین های رتبه ای به دست آمده از دو گروه می توان اظهار نمود که در تمامی موارد ذکر شده سرور و شادی در محلات دارای بافت اسلامی بیشتر از محلات فاقد بافت اسلامی بوده است.

۶-۳- ضریب همبستگی اسپیرمن^۵

با توجه به اطلاعات مندرج در جدول شماره ۹، نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن نشان می دهد که رابطه بین متغیرهای سرور و شادی (متغیرهای اجتماعی- روان شناختی، محیطی و فنی) با میزان نشاط اجتماعی شهروندان در سطح ۱ درصد خطا، مثبت شده است. همچنین به منظور برآورد سطح همبستگی متغیرهای سرور و شادی با میزان نشاط شهروندان از الگوی معروف به الگوی معروف به قرارداد داوینس استفاده شده است. براساس این الگو ضرایب همبستگی ۱٪ الی ۹٪ جزئی، ۱۰٪ الی ۲۹٪ ضعیف، ۳۰٪ الی ۴۹٪ متوسط، ۵۰٪ الی ۶۹٪ نسبتاً قوی و ۷۰٪ و بالاتر خیلی قوی توصیف می شوند.

⁴ U Mann Whitney test

⁵ Spearman correlation coefficient

جدول شماره (۹)، ضریب همبستگی اسپیرمن جهت تعیین رابطه بین سرور و شادی با میزان سرور و شادی، مآخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶

متغیر مستقل	مقدار (r)	مقدار (p)	سطح همبستگی
اجتماعی- روان شناختی	۰/۶۴۱	۰/۰۰۰	نسبتاً قوی
محیطی	۰/۵۷۴	۰/۰۰۰	نسبتاً قوی
فنی	۰/۴۹۸	۰/۰۰۰	متوسط

براساس نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل یافته‌ها با استفاده از آزمون همبستگی اسپیرمن، از بین متغیرهای مربوط به سرور و شادی، بیشترین میزان همبستگی به ترتیب مربوط به متغیرهای اجتماعی و روان شناختی با مقدار $r=۰/۶۴۱$ ، متغیرهای محیطی با $r=۰/۵۷۴$ و متغیرهای فنی با $r=۰/۴۹۸$ بوده که در سطح خطای ۱ درصد و با مقدار $p=۰/۰۰۰$ بوده است.

۷-۳- رگرسیون چند متغیره^۶

در این روش بر اساس بتای استاندارد به دست آمده، متغیرهای اجتماعی- روان شناختی، محیطی و فنی به ترتیب به عنوان متغیرهایی بودند که بیشترین سهم را در میزان تغییرات متغیر وابسته داشتند. لذا با توجه به اینکه تمامی متغیرهای مورد استفاده در این پژوهش دارای ارتباط معنی داری با متغیر وابسته هستند، بنابراین در مدل نهایی باقی مانده‌اند. نتایج نشان می‌دهد این متغیرها ۸۹ درصد ($R^2=۰/۸۹$)، از میزان واریانس متغیر وابسته (نشاط شهروندان) را پیش‌بینی می‌کنند. ضریب تعیین بیانگر این است که متغیرهای دیگری نیز در میزان نشاط شهروندان تأثیرگذار بوده‌اند که در مطالعه حاضر بررسی نشده است. نتایج تحلیل واریانس یک طرفه نیز معنی دار بودن رگرسیون و رابطه خطی بین متغیرها را در گام نهایی نشان می‌دهد. جداول ۱۰ و ۱۱، اطلاعات مربوط به این تجزیه و تحلیل را نشان می‌دهند. به منظور برآورد معادله تخمین، با توجه به اطلاعات به دست آمده و معنی دار بودن مدل نهایی رگرسیون چند متغیره در این پژوهش نتایج جداول زیر بیانگر گام‌های معادله رگرسیون هستند.

جدول شماره (۱۰)، ضرایب رگرسیون چند مرحله‌ای برای تبیین رابطه متغیرهای اجتماعی- روان شناختی، محیطی و فنی با سرور و شادی

شهروندان، مآخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶

گام	نام متغیر	ضریب رگرسیون	ضریب تعیین R^2	ضریب تعیین تعدیل شده	مقدار F	مقدار P
۱	اجتماعی- روان شناختی	۰/۷۱۱	۰/۵۸۶	۰/۵۰۵	۱۵۰/۷۴	۰/۰۰۰
۲	محیطی	۰/۶۵۲	۰/۵۱۲	۰/۴۷۵	۱۴۱/۴۳	۰/۰۰۰
۳	فنی	۰/۶۴۲	۰/۴۸۹	۰/۴۳۱	۱۵۸/۶۹	۰/۰۰۰

نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها در مورد قدرت تبیین متغیرهای مربوط به سرور و شادی در میزان نشاط شهروندان به صورت جدول زیر محاسبه شده است.

جدول شماره (۱۱)، ضرایب متغیرهای وارد شده در معادله رگرسیون نهایی برای تبیین رابطه متغیرهای سرور و شادی با سرور و شادی،

مآخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶

متغیرهای پیش‌بینی شده	ضرایب استاندارد نشده		ضرایب استاندارد شده		مقدار (P)	t محاسبه شده
	ضریب ورود	خطای معیار	بتا (β)	استاندارد شده		
عدد ثابت (عرض از مبدأ)	۳۴/۸	۳/۰۱	-	-	۰/۰۰۰	۸/۶۵
اجتماعی- روان شناختی (X_1)	۳/۶۵	۰/۶۳۱	0.245	0.245	۰/۰۰۰	۳/۸۴
محیطی (X_2)	۸/۴۳	۰/۸۹۹	0.231	0.231	۰/۰۰۰	۷/۴۸

⁶ multivariate regression

۰/۰۰۰	۸/۵۱	0.211	۰/۷۶۳	۶/۳۲	فنی (X _۲)
-------	------	-------	-------	------	-----------------------

۳- نتیجه گیری

نتایج پژوهش نشان می دهد که طراحی شهری ارتباط معنی داری با سرور و شادی در شهروندان دارد. در گام نخست مهمترین متغیرهای سرور و شادی (۲۱ متغیر) شناسایی شده، وارد مدل تحلیل عاملی شده و نتیجه حاصل، تقلیل بیست و یک شاخص در شانزده متغیر و سه عامل بود که به روش چرخش واریماکس حاصل گردید؛ نتایج حاصل از آزمون تحلیل عاملی در مورد متغیرهای سرور و شادی نشان می دهد که با استناد به آموزه های دین مبین اسلام، متغیر عدالت از بالاترین جایگاه برخوردار است. همچنین با توجه به اینکه از بیست و یک متغیر مطالعه شده، شانزده متغیر در مدل باقی مانده و فقط ۵ متغیر با اختلاف بسیار ناچیزی از مدل حذف گردیدند؛ لذا می توان گفت دین مبین اسلام، نگرش جامع و کاملی به مبحث سرور و شادی در همه ابعاد داشته و این مهم باید به عنوان یک اولویت در طراحی و برنامه ریزی شهری مطرح نظر واقع شود.

در مرحله بعدی، توزیع فراوانی پاسخها در مورد نقش متغیرهای مربوط به سرور و شادی در محدوده مورد مطالعه، با استفاده از آزمون یومن وایت نی، ضریب همبستگی اسپیرمن و رگرسیون چند متغیره، مورد تحلیل قرار گرفت و نتایج تحلیل نشان داد که در تمامی موارد ذکرشده، سرور و شادی در محلات دارای بافت اسلامی بیشتر از محلات فاقد بافت اسلامی بوده است.

در نهایت می توان عنوان کرد که دین اسلام کاملترین دینی است که به تمامی ابعاد زندگی انسان و تحقق نیازهای فطری، روحی و روانی او، توجه ویژه ای داشته است. به همین دلیل بسیاری از متغیرهای موثر در افزایش سرور و شادی در نظام های برنامه ریزی شهری دوره معاصر با مبانی نظری دین مبین اسلام همخوانی داشته و حتی به آنها تاکید فراوان شده است. با این وصف لازم است متخصصان حوزه شهری با تغییر رویکرد خود در فرایند مطالعات و اجرای پروژه های شهری، افزایش سرزندگی و سرور و شادی را همواره مد نظر قرار دهند و طراحی فضاهای شهری به شیوه اسلامی، باید به گونه ای باشد که ضمن افزایش میزان سرور و شادی شهروندان، به عنوان الگویی اسلامی برای ساخت فضاهای جدید شهری به کار رود؛ چرا که پیوند ایمان و عقل، زمینه ساز روشندلی روحی انسان گشته و موجب می گردد تا اثر شهرسازی او در هماهنگی با درون او نشاط آور شود.

منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۷۶)، *الأمالی (للصدوق)*، جلد ۱، چاپ ششم.
۳. ارجمندی، هانیه، (۱۳۹۳)، *ماهنامه اطلاعات حکمت و معرفت*.
۴. بمانیان، محمدرضا، بقایی، پرهام، اخوت، هانیه، (۱۳۹۰)، *کاربرد هندسه و تناسبات در معماری*، هله، تهران.
۵. بلوردی، طیب، رنگ ها و پیام ها در قرآن، انتشارات مشکات، بی جا، شماره ۹۸.
۶. پاشایی کمالی، فرشته، کهنمویی، ناهید، (۱۳۸۰)، *اسلام و معماری مسجد*، دومین همایش بین المللی معماری مساجد افق آینده، تهران.
۷. پایگاه اطلاع رسانی حوزه اسلامی، (۱۳۸۵)، *تأثیر محیط زیست سالم بر انسان درآموزه های اسلامی*، مجله پاسدار اسلام، شماره ۳۰۰.
۸. پیربایی، محمد تقی، هاشمی، مجید، مهاجری، مظفر، (۱۳۹۰)، *بازشناسی مفهوم شادی و سرزندگی در معماری ایرانی-اسلامی (گسترش شادی از درون تا فضای معماری تمثیلی (معماری شاد، انسان مسرور))*، همایش ملی معماری و شهرسازی اسلامی، تبریز، ایران.
۹. پیرنیا، محمدکریم، (۱۳۸۹)، *سبک شناسی معماری ایرانی*، نشر سروش دانش، تهران.
۱۰. پورجعفر، محمدرضا، وثیق، بهزاد، (۱۳۸۷)، *بررسی حکمت عناصر منظر در بهشت قرآنی با تاکید بر سوره مبارکه الرحمن*، پژوهش های میان رشته ای قرآن کریم، جلد ۱، شماره ۱.
۱۱. تفنگچی، مریم، تفنگچی، علی، (۱۳۹۲)، *روان شناسی رنگ ها در شهر اسلامی*، همایش منطقه ای تأثیر آموزه های اسلامی در پیشرفت علوم و فناوری های نوین،
۱۲. حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ هـ ق)، *تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه*، جلد ۳۰، مؤسسه آل البيت علیهم السلام - قم، چاپ: اول.
۱۳. حرعاملی، محمد بن حسن، (۱۴۱۳ هـ ق)، *تفصیل وسائل الشیعه*، مؤسسه آل البيت، چاپ اول، قم.
۱۴. حسینی، علیرضا، سادات هاشمی فدکی، الهه، (۱۳۹۲)، *ایجاد سرزندگی شبانه شهری با رویکرد طراحی فضاهای ۲۴ ساعته*، نمونه موردی خیابان آزادشهر مشهد، همایش ملی معماری، شهرسازی و توسعه پایدار با محوریت از معماری بومی تا شهر، مشهد، ایران.
۱۵. حسینی (ژرفا)، سید ابوالقاسم، (۱۳۷۶)، *بر ساحل سخن*، معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی.
۱۶. حکمت، نصرالله، حاجی زاده، محبوبه، (۱۳۹۱)، *نور در فلسفه سهروردی*، دو فصلنامه فلسفی شناخت، پژوهشنامه علوم انسانی: شماره ۶۶/۱.
۱۷. حکیمی، محمدرضا، حکیمی، محمد، حکیمی، علی، آرام، احمد، (۱۳۸۰)، *الحیاء / ترجمه: احمد آرام*، جلدشش، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول.
۱۸. خنیفر، حسین، بردبار، حامد، فروغی قمی، فریبا، (۱۳۹۱)، *مدیریت شهر شاداب*، نگاهی به مدیریت امور عمومی و شهرسازی با رویکردی به معارف دینی و نگره بومی، انتشارات سارگل، تهران.
۱۹. رفیق دوست، رضا، شهابیان، پویان، (۱۳۸۷)، *درآمدی بر شناخت وجوه زیبایی در قرآن با تاکید بر تجلی جمال توحیدی در صفات شهر اسلامی*، شماره ۱۶.
۲۰. سعیدی، ایمان، (۱۳۹۳)، *بازشناسی مؤلفه های هویت اسلامی در طراحی منظر معاصر با رجوع به قرآن کریم و روایات معصومین (ع)*، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی - اسلامی، شماره هفدهم.

۲۱. شایگان، داریوش، ارجمند، جمشید، (۱۳۸۲)، *آیین هندو و عرفان اسلامی (بر اساس مجمع البحرین داراشکوه)*، نشر و پژوهش فرزانه روز، تهران.
۲۲. صارمی، حمید رضا، (۱۳۸۹)، *تحلیل نقش مسائل اجتماعی در ناامنی شهرها از دیدگاه اسلام*، نشریه هویت شهر/ سال چهارم/ شماره ۶.
۲۳. صارمی، حمید رضا، صارمی، مسعود، (۱۳۹۰)، *تحلیل جایگاه شهر و زیبایی در هنر اسلامی*، فصلنامه شهر ایرانی- اسلامی، شماره چهارم.
۲۴. طباطبایی، سید محمد حسین، (۱۳۷۴)، *تفسیر المیزان*، (سید محمد باقر موسوی همدانی، مترجم)، جلد ۱۹. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین قم.
۲۵. طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۸۶)، *مکارم الاخلاق*، چاپ چهارم، شریف رضی، قم.
۲۶. فتحی عبدالعزیز، اشرف، *الاولان فی القرآن*، موسوعه الاعجاز العلمی فی القرآن.
۲۷. فرهود، فریناز، (۱۳۸۰)، *بررسی تطبیقی مفهوم نمادین درخت در ایران*، فصلنامه تحلیلی پژوهشی مدرس هنر، تهران.
۲۸. قانع راد، محمد امین، خوشنام، مژگان، جعفری، قاسم، (۱۳۹۳)، *غرور ملی، دموکراسی، اهمیت مذهب و افزایش احساس شادمانی یک دیدگاه جهانی (۲۰۰۹-۲۰۰۵)*، فصلنامه مطالعات جامعه شناختی، دوره ۲۲، شماره یک.
۲۹. کارمونا، متیو، هیت، تیم، تنزاک و استیون، تیسدل، مکان های عمومی، فضاهای شهری؛ ابعاد گوناگون طراحی شهری، مترجمان: فریبا، قرائی، مهشید، شکوهی، زهرا، اهری، اسماعیل، صالحی، انتشارات دانشگاه هنر تهران.
۳۰. کبیری، علی، (۱۳۹۱)، *نظریه نمادین بودن زبان قرآن*، اندیشه، شماره دوم.
۳۱. کلانتری، خلیل، (۱۳۸۲)، *پردازش و تحلیل داده ها در تحقیقات اجتماعی - اقتصادی*، تهران: نشر شریف.
۳۲. عابدی، احمد، شواخی، علیرضا، تاجی، مریم، (۱۳۸۷)، *رابطه بین دینداری با شادی دانش آموزان دختر دوره متوسطه شهر اصفهان*، دوفصلنامه مطالعات اسلام و روان شناسی، سال اول، شماره دوم.
۳۳. عمرانی پور، علی، (۱۳۸۴)، *هنر و معماری اسلامی ایران، یادنامه استاد دکتر لطیف ابوالقاسمی*، سازمان عمران و بهسازی شهری، تهران.
۳۴. لقمانی، محمود (۱۳۸۰)، *نگاهی نو در آیین معارف به خنده، شوخی و شادمانی*، تهران، عطر سعادت.
۳۵. مجدی، شیماء، فرازجو، فروغ، (۱۳۹۲)، *استخراج مفهوم هندسه از آیات قرآن و ارتباط هندسه و معماری اسلامی*، دومین همایش ملی معماری و شهرسازی اسلامی.
۳۶. محرری، علی، نفر، عسل، (۱۳۹۲)، *تاثیرات روانشناختی نور و رنگ خانه های ایرانی بر انسان ها*، همایش تخصصی روشنایی و نورپردازی ایران، شیراز، ایران.
۳۷. محمدی، پوران، (۱۳۹۲)، *رنگ ها به شهر هویت می دهند*، روزنامه جام جم.
۳۸. محمودی، احمد، رنگ در قرآن، فصلنامه بینات، شماره ۵۷، سال پانزدهم.
۳۹. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴)، *تفسیر نمونه*، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، تهران.
۴۰. نقی زاده، محمد، (۱۳۹۳)، *ویژگی های شهر آرمانی اسلام بر اساس آموزه های قرآنی*، ششمین کنفرانس ملی برنامه ریزی و مدیریت شهری با تاکید بر مولفه های شهر اسلامی، مشهد، ایران.
۴۱. وزیری، وحید، حاجلو، نادر، رضایی شریف، علی، کرامتی، صدف، (۱۳۹۴)، *بررسی شاخص های تعیین کننده مفهوم شادی در طراحی پاتوق های شهری*، محدوده مورد مطالعه: منطقه یک شهر اردبیل، نشریه انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، شماره ۱۰.

Determination and recognition of the concept of joy in the wisdom of Islamic urbanism (Case Study: Bonab city)

Somayeh Ahani (corresponding author)

School of Urban and Regional Planning, Faculty of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran

Gelareh shahhosseini

Urban and Regional Planning Department, Faculty of Arts and Architecture, Tarbiat Modares
University, Tehran, Iran

Abstract

Human nature and the human desire and inner talents, need joy and happiness in the worldly life. in addition to all religions and schools, This subject has been approved in Islam. That's why the emphasis on urban design patterns in order to further vitality to enhance joyful indicators and consequently individual, physical, mental and Social health is considered essential. On the other hand, mental stresses are among the serious problems of the technology era has led to reduce the feeling of joy and happiness. Due to this, This study seeks to answer the question that What is the meaning of joy in the Philosophy of Islamic urbanism and which are the Determining indicators from the perspective of the Islamic Philosophy in contemporary urban environments, as well as How can the Islamic urban unify the structure and meaning which can be led to creating the space that cause feel of joy and happiness. The aim of this study contain promotion of mental health in urban community in addition to calm and happiness, as the most important basic need of the human psyche.

The sort of this research is practical and the dominant approach of the study is descriptive-analytical, correlation and inferential. The Methodology to give respond to the survey questions, is both documentary and fieldwork. According to Cochran formula, sample size, were 200 number which selected randomly and questionnaires in the study area (Islamic neighborhoods of BONAB city) was distributed. In this research, in order to analyzing data was employed factor analysis model and U Mann Whitney test, Spearman correlation coefficient and multivariate regression using the Software spss. The results show that firstly, according to the holy Quran, the Narrations of Imams and the opinions of Islamic scholars, by considering all objective and subjective dimensions affecting joy, contain systematic and comprehensive attitude. In addition, by analyzing the findings, it was concluded that joy in the Islamic is more than non-Islamic neighborhoods. And we can say that the Islam is the perfect religion that has paid attention to all aspects of human life and it is not be an exaggeration to say if we tell that the Islam and the Islamic culture, are equal to joy, hope and happiness.

Key words: joy, wisdom of Islamic of urbanism, Quran, the Narrations of Imams, The opinions of Islamic scholars